

det haandværkererrøre, der manifesterede sig i 1790'erne, da priserne paa levnedsmidler steg ganske kraftigt. Dette »oprør« er navnlig knyttet til bygningshaandværkerne, men støttedes af fabrikslavenes og manufakturernes arbejdere, som fabrikskommissær og fabrikant Reiersen fra 1770'erne satte kniven paa struben. Ogsaa paa anden vis skærpedes forholdet mellem arbejdere og arbejdsgivere, idet fabrikanterne igennem stavnsbaand forsøgte at binde arbejderne for at gøre dem mere medgørlige, dette forsøg paa løntryk slog imidlertid fejl.

Bro Jørgensens arbejde er en absolut landevinding for dansk økonomisk historie, hans kendskab til, hvad han skriver om, solid og gedigen og hans vurdering i det store og hele rigtig og vel afbalanceret. Selv om der er adskilligt at anke over, findes der mere at glæde sig over, ikke mindst, at hele tidens forudsætninger er lagt til grund for behandlingen i stedet for en senere tids liberalistisk farvede og fortegnede frasologi. Derved opnaas den rette historiske placering, saaledes at man ser kontinuiteten i udviklingen baade før og efter den behandlede periodes begyndelse. Det bør i denne forbindelse nævnes, at forfatteren i sin fremstilling tillige har vist, at der fandtes en industriel produktion ogsaa før 1730'erne, da beskyttelsespolitikken satte ind paa kraft, der var altsaa et fundament at bygge videre paa; alt det nye, der skød op, hvilede, om ikke paa solid klippegrund, saa dog langt fra paa sand.

Albert Olsen.

**Vilhelm Lorenzen: Vore Byer. Studier i Bybygning. I.
Kbh. 1947. 272 Sider.**

Kun faa Aar efter, at Vilhelm Lorensens omfangsrige Værk om vore Klostres Bygningshistorie er blevet afsluttet, har den flittige Skribent lagt Grunden til et nyt, hvoraf første Bind allerede foreligger.

Vilh. Lorensens store Produktivitet er i Sandhed forbavsende og paa sin Vis beundringsværdig. Den Interesse for vor historiske Arkitektur, han herigennem har vakt i vide Kredse, er overordentlig værdifuld. For sin store Indsats til vore gamle Bygningers Bevaring skylder alle historisk interesserede Vilh. Lorenzen Tak. Samtidig maa dog siges, at det vilde være overraskende, om der ikke i en saa vældig Produktion som Vilh. Lorensens kunde paa-vises Svagheder. Disse synes som oftest at udspringe af svigtende kritisk Indstilling overfor Stoffet og en Mangel paa Evne til at

holde en Idé fast. Man faar nu og da ved Læsningen af Lorenzens Værker Indtryk af, at den store Produktivitet for en Del er opnaaet paa Bekostning af den Grundighed, som enhver videnskabeligt arbejdende Skribent skylder sit Fag. Den letløbende Pen viser ikke sjældent en vis Tilbøjelighed til at fare hen over Problemerne, sommetider uden at ænse dem, ofte uden at gøre et alvorligt Forsøg paa at løse dem.

Det paabegyndte Størværk rummer saa iøjnespringende Eksempler paa de nævnte Svagheder i Behandlingen af Stoffet, at enkelte bør drages frem ved en kort kritisk Gennemgang.

»Vore Byer« har Undertitlen »Studier i Bybygning«. Dette Ord er en sproglig Nydannelse, som Forfatteren (i Indledningen S. 7) definerer saaledes: »Synthesen af Byplanen i dens mere eller mindre skiftende Udformning og den til enhver Tid eksisterende Bebyggelse, som denne er blevet til paa Grundlag af Byplanen«. Det er mange og ikke helt klare Ord.

I den Periode, som omfattes af det foreliggende første Bind, Tiden 1536—1600, skabtes ingen nye Bydannelser af Betydning, og den Byplan, indenfor hvis Rammer Bebyggelsen voksede, var med ganske faa Undtagelser den middelalderlige. Ogsaa for de senere Perioders Vedkommende gælder, at Bebyggelsen i det store og hele er blevet til paa det Grundlag, Middelalderen havde skabt. Dette Faktum er blevet storartet udnyttet af Hugo Matthiessen i hans banebrydende Studier over vore Byers Historie og Topografi, og Lorenzen bygger da ogsaa i høj Grad paa disse. Hvad der skete af Nyt paa Bybygningens Omraade i Tiden 1536—1600 fandt med andre Ord først og fremmest Sted indenfor Bebyggelsen. I Byplanen levede den middelalderlige By videre, medens Bebyggelsen Skridt for Skridt ændrede Karakter i et uendeligt langsomt Tempo, som bevirkede, at rent gotiske Husstyper bevarede uændret helt til Periodens Slutning. Det maa da være Opgaven at give et Billede af Bebyggelsens Fordeling i den i alle Hovedtræk fra Middelalderbyen nedarvede Ramme, dernæst at skildre Bebyggelsens Art. Saaledes stiller Problemet sig ogsaa for Forfatteren (S. 66), der er klar over, at det vigtigste Hjælpemiddel til dets Løsning ligger i den Konservatisme, hvormed ikke blot Gaderne, men ogsaa Grundene har beholdt deres nedarvede Form og Størrelse gennem Tiderne. Dette giver sig ikke blot tilkende i den endnu eksisterende Bebyggelse og kan studeres ved Hjælp af Kort og Planer, men først og fremmest ved Skøde- og Pantebøger samt Brandtaksationer, hvilke Kilder tillige giver et Væld af Oplysninger om Bebyggelsens Art. Disse sidstnævnte Kilder har Forfatteren ikke benyttet. Man forstaar

saa udmærket, at Vilh. Lorenzen er veget tilbage for det store Arbejde, som en Gennemgang af det omfangsrige Arkivstof vilde have været; men enkelte Stikprøver hist og her kunde have været nyttige til at give Almindelighederne mere Liv. Andre Forskere har allerede faaet Øjnene op for dette Kildemateriale Værdi og aflagt Vidnesbyrd om, hvor betydningsfuldt det kan være. Nils Gösta Sandblad har saaledes med stort Udbytte i en Afhandling i Malmö Fornminnesförenings Årsskrift 1947 behandlet den borgerlige Arkitektur i Malmö paa Grundlag af en Synsforretning fra 1692. Det er ganske givet, at man ved at inddrage saadant Stof under Studierne vil kunne fastslaa væsentlige og hidtil lidet paaagtede Træk af vore gamle Byers Udseende, Træk, som i mangfoldige Tilfælde vil være af langt ældre Dato end de Kilder, hvorigennem de er overleveret.

Da Forfatteren foruden den rent borgerlige Bebyggelse behandler ikke blot Byernes, men ogsaa Borgernes Befæstninger, burde han til Belysning af sidstnævnte have søgt Rigsarkivet, hvor han i mangfoldige Tilfælde vilde kunne have fundet Oplysning om de kongelige Byggeforetagender. Det er saaledes uheldigt, at Forfatteren (S. 98) udtaler, at der intet bestemt vides om Bygmester Cornelius Altenaus Deltagelse i Befæstningsarbejder, da man netop takket være adskillige Breve i Det Tyske Kancellis Indenlandske Afdeling er særdeles vel underrettet om Cornelius Altenaus Virke som Fæstningsbygger.

Ved at undlade Inddragningen af nyt hjemligt Stof, det være sig af arkivalisk eller arkæologisk Karakter har Forfatteren udelukket sig selv fra at føje nye Træk til det Billede af vore Byers Struktur og Udseende, som allerede Hugo Matthiessen har ridset op og det med langt klarere og tydeligere Træk. Dette er saa meget mere beklageligt, som Vilh. Lorenzen ikke har ment det nødvendigt at tage Hensyn til Udlandets Byplan- og Husbygningsproblemer i samme Periode. Forfatteren undskylder sig (S. 257) med, at Datidens danske Byer kun lignede sig selv og erindrer om deres ubetydelige Størrelse i Forhold til Udlandets. Karakteristisk for Forfatterens førnævnte Mangel paa Evne til at fastholde et Synspunkt udviser han straks Virkningen af sine egne Ord om vore Byers Ubetydelighed ved at henvise til det relativt store Antal, af hvilke Prospekter fandt Optagelse i Braunius' berømte »Theatrum Urbium«. Lorenzen, som har kendt og benyttet T. U. i en hel Menneskealder, kan dog næppe være uvidende om, at det skyldes Udgiverens nære Forhold til Henrik Rantzau, at saa mange Byer baade fra Kongeriget og Hertugdømmerne fandt Optagelse i den kölnske Geografs Værk (Jfr. Johanne Skovgaards

Afhandling i Festskriftet til Johannes Steenstrup). Danmarks Byer blev hverken større eller mere betydningsfulde af den Grund.

Forfatteren havde staaet sig ved at lade sin Udtalelse om vore Byers Lidenhed staa usvækket; men deres Lidenhed til Trods havde de talrige Lighedspunkter med Udlandets, og ved at se bort herfra har Forfatteren ladet en Hovedkilde til Forstaaelse af vore Byer i 1500-Tallet ligge.

Lad det være nok at belyse dette ved eet eneste Tilfælde. Vilh. Lorenzen vier ikke saa helt faa Sider af sin Bog til en Skildring af Bvernes Befæstning i den paagældende Periode og synes ogsaa at forstaa, at den hjemlige Befæstningskunst har været afhængig af Udlandets. Han kunde trygt have skrevet, at ikke en Tøddel af de danske Byers Befæstning i 1500-Tallet forstaaes, uden at man i Forvejen har gjort sig fortrolig med Udlandets. Til at indse Rigtigheden heraf er det tilstrækkeligt at sammenligne Prospekterne af de danske og de nordtyske Byer i *Theatrum Urbium*. Ikke blot paa Befæstningskunstens, men paa utallige andre Omraader indenfor, hvad Forfatteren kalder »Bybygning«, var man dengang som nu afhængig af Strømningerne fra Udlandet, det gælder ikke mindst Husbygningens Teknik og Boligens Indretning, hvorom vi nu ikke er slet saa uvidende, som Forfatteren (S. 188) vil give det Udseende af.

Dette var i al Korthed et Par Bemærkninger om de Kilder, som Vilh. Lorenzen ikke har benyttet, herefter skal jeg give et Par Eksempler paa den Maade, paa hvilken Forfatteren anvender de Kilder, han har ment tilstrækkelige til at belyse sit Emne.

I Kapitlet om Rigets Fæstningsforsvar og Byerne gør Forfatteren et Forsøg paa en Typeinddeling af vore Byer i aabne Byer, aabne Byer med Borg, befæstede Byer uden Borg og endelig befæstede Byer med Borg. Til den sidste i befæstningsmæssig Henseende fornemste Type henregner han bl. a. Randers med Dronningborg (sml. S. 231) og Nyborg. Et nøjere Studium af de arkivalske Kilder og af, hvad man ad arkæologisk Vej har erfaret om Randers og Dronningborg, vilde sikkert have overbevist Forfatteren om, at Randers Bybefæstning intet direkte har haft med Dronningborg at gøre, og at Dronningborg ikke var nogen Borg, men et civilt Slot, som Christian III indrettede til Enkesæde for Dronning Dorothea. Paa lignende Maade afslører Studiet af den endnu eksisterende Del af Nyborg Slot og de gamle Opmaalinger, at dette kun har været befæstet paa et enkelt Punkt, som udgjorde et Hjørne af Byens Fæstningsværker. Koldinghus betragtes ogsaa fejlagtigt af Forfatteren som en Borg, skønt Christian III's Ombygning havde omdannet Middelalderborgen

til et civilt Slot. Fejlagtig er ogsaa Forfatterens Opfattelse af Malmøhus, hvis Bygningshistorie er blevet klarlagt ved en meget grundig Undersøgelse af Erik Lundberg i 1930. Lundberg har talrige Steder meddelt Resultatet af sine Iagttagelser, uden at dette tilsyneladende er blevet bemærket af Vilh. Lorenzen, der navnlig paa eet for hans Betragtninger meget vigtigt Punkt fremfører den forlængst gendrevne Paastand, at Christian III's Borg skulde have haft en indre Ringmur. »Vore Byer» belyser ikke med tilstrækkelig Grundighed, hvilke Indgreb i Byernes Struktur de nyanlagte Fæstninger førte med sig. Paa dette Punkt skete nemlig virkelige Omdannelser af det middelalderlige Bylegeme, som oftest paa Bekostning af Borgernes Interesser. Malmøhus viser et klart Eksempel paa, hvorledes Kongen trods givne Løfter (i Recessen 1536) satte sin Vilje igennem overfor de protesterende Borgere (Astrid Friis om Jørgen Kock i Dansk Biografisk Leksikon).

Heller ikke om den borgerlige Bebyggelses Karakter giver Forfatteren tilstrækkelig klar og rigtig Oplysning, hvilket ogsaa i dette Tilfælde først og fremmest skyldes manglende Kendskab til Monumenterne. Af Borgerhuse bringes en Række Typetegninger, som straks røber dette; de er i bedste Tilfælde intetsigende, i værste misvisende. Dette gælder saaledes Afb. 88, der skal fremstille typisk Gadebebyggelse med Gavlhuse, med Motiv fra Ribe. Tegningen viser overhovedet ikke eet eneste af de Træk, som er typiske for Ribehusene (sml. Hugo Matthiessen: Gamle Huse i Ribe S. 12).

Desværre er det muligt at supplere disse faa Eksempler, hvor Forfatteren paa afgørende Punkter tager Fejl, med adskillige andre, og det lidt forstemmende Indtryk, man modtager ved Læsningen af »Vore Byer«, øges kun ved Konstateringen af talrige Trykfejl og Fejlskrivninger. Det svenske arkæologiske Tidsskrift *Fornvännen* staves paa ikke mindre end tre forskellige Maader, H. Wählin benævnes Wählin osv. osv. Naturligvis er dette sidste kun Smaating, men de bidrager til at øge Usikkerheden overfor Værdien af dette stort anlagte Værk.

Otto Norn.
